

Ekumenizm na początku trzeciego tysiąclecia w refleksji ks. prof. Łukasza Kamykowskiego

Początek trzeciego tysiąclecia chrześcijaństwa jest dla teologów okazją do podjęcia refleksji nad aktualną sytuacją ruchu ekumenicznego. Ich spojrzenia i ekumeniczne zainteresowania – jak zauważył Juan Bosch Navarro OP – biegną w dwóch kierunkach. Okiem rozumu starają się szukać znaków i zgłębiać nowe horyzonty. Okiem serca spoglądają wstecz i niemal bezwiednie dokonują bilansu dotychczasowych dokonań, formułując wnioski na przyszłość¹. W ten kontekst teologicznych poszukiwań wpisują się również ekumeniczne refleksje wybitnego krakowskiego teologa – Łukasza Kamykowskiego.

Celem niniejszego opracowania jest prezentacja wybranych aspektów ekumenicznej myśli ks. Kamykowskiego². Temat zostanie rozwinięty

-
- ¹ Por. J. Bosch Navarro, *Ekumenizm. Mały słownik*, tłum. E. Burska, Wydawnictwo Księży Werbistów Verbinum, Warszawa 2007, s. 7; J. Bujak, *Ekumenizm w III tysiącleciu chrześcijaństwa w ocenie kard. Waltera Kaspera i Papieskiej Rady ds. Jedności Chrześcijań*, „Ateneum Kapłańskie” 153 (2009) nr 1, s. 82.
  - ² Nie będzie tu jednak omawiana bogata praktyczna działalność Kamykowskiego na polu ekumenii, która może stanowić przedmiot odrębnego opracowania. Na ten temat por. *Kamykowski Łukasz*, w: *Encyklopedia ekumenizmu w Polsce (1964–2014)*, red. J. Budniak, Z. Glaeser, T. Kałużny, Z. J. Kijas, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II, Kraków 2016, s. 230–232, <http://dx.doi.org/10.15633/9788374384995>; Ł. Kamykowski,

w trzech częściach. Na wstępie zwrócimy uwagę na pojęcie i podstawy ekumenizmu. Następnie – w świetle pism naszego Autora – omówimy wybrane tematy dialogu ekumenicznego. W części trzeciej przedstawimy spostrzeżenia krakowskiego teologa związane z osiągnięciami i trudnościami towarzyszącymi temu dialogowi.

Pojęcie i podstawy ekumenizmu

W swojej refleksji Łukasz Kamykowski przede wszystkim zwrócił uwagę na samo pojęcie ekumenizmu oraz katolickie podstawy zaangażowania na rzecz pełnej jedności chrześcijan. Mimo że kwestie te nie są prezentowane w sposób całościowy i wyczerpujący, w jego tekstach spotykamy szereg odniesień do tej problematyki. Tego rodzaju wątki pojawiają się zwłaszcza w kontekście refleksji Kamykowskiego na temat soborowego nauczania o znaczeniu pojęcia „dialog” w Kościele rzymskokatolickim³.

Pojęcie ekumenizmu

U podstaw współczesnego katolickiego rozumienia ekumenizmu znajduje się nauczanie Soboru Watykańskiego II zawarte zwłaszcza w konstytucji

---

Ekumenizm w Archidiecezji Krakowskiej 1979–2003, w: *Rola placówek naukowych w dialogu ekumenicznym*, red. M. Poniewierska, Wydawnictwo Naukowe PAT, Kraków 2004, s. 123–138 (Biblioteka Ekumenii i Dialogu, 25); Ł. Kamykowski, *Zaangażowanie ekumeniczne Kościoła krakowskiego*, w: *Archidiecezja Krakowska na przełomie tysiącleci*, red. S. Koperek, S. Szczur, M. Leśniak, B. Mielec, Wydawnictwo Naukowe PAT, Kraków 2004, s. 269–281.

- 3 Por. Ł. Kamykowski, *Dialog*, w: *Leksykon teologii fundamentalnej*, red. M. Rusecki, K. Kaucha, I. S. Ledwoń, J. Mastej, Wydawnictwo M, Lublin–Kraków 2002, s. 309–315; Ł. Kamykowski, *Pojęcie dialogu w Kościele katolickim. Wnioski z doświadczeń Kościoła w XX wieku. Zapis poszukiwań 1998–2002*, Wydawnictwo Naukowe PAT, Kraków 2003 (Biblioteka Ekumenii i Dialogu, 19); Ł. Kamykowski, *Wpływ soborowej zachęty do ekumenizmu i kontaktów międzyreligijnych na rozumienie dialogu*, „Ethos” 25 (2012) nr 4, s. 118–134; Ł. Kamykowski, *Kościół na drogach dialogu – pytania do teologii moralnej*, w: *Śladami Boga i człowieka. Księga pamiątkowa ku czci ks. prof. dr. hab. Jana Kowalskiego*, red. J. Orzeszyna, Wydawnictwo Naukowe PAT, Kraków 2000, s. 305–314.

Lumen gentium oraz w dekrecie *Unitatis redintegratio*. W swojej analizie dekretu o ekumenizmie Kamykowski przywołał niektóre elementy określenia ruchu ekumenicznego. Ojcowie soborowi – jak zauważył krakowski teolog – już na początku dokumentu stwierdzili, że Jezus Chrystus założył jeden jedyny Kościół, a mimo to istnieje wiele Wspólnot kościelnych. Ten brak jedności szkodzi najświętszej sprawie przepowiadania Ewangelii wszelkiemu stworzeniu. Stąd jednym z zasadniczych zamierzeń Soboru Watykańskiego II jest wzmożenie wysiłków dla przywrócenia pełnej jedności wszystkich chrześcijan. W dalszej części dekretu zostają też jasno określone charakter i cel tego rodzaju wysiłków:

Przez „ruch ekumeniczny” – czytamy w dokumencie – rozumie się działalność oraz przedsięwzięcia, zmierzające do jedności chrześcijan, zależnie od różnych potrzeb Kościoła i warunków chwili⁴.

Łukasz Kamykowski za soborowym dekretem *Unitatis redintegratio* przyjmuje zasadniczo węższe rozumienie dialogu ekumenicznego. W swoim komentarzu do dekretu podkreślił, że w rozumieniu katolickim termin „ekumenizm” dotyczy sprawy jedności chrześcijan różnych wyznań i obejmuje różnego rodzaju działania mające na celu pojednanie. Sprawa przywrócenia jedności stanowi zadanie całego Kościoła, niemniej szczególna odpowiedzialność w tym względzie spoczywa na pasterzach. Stąd sobór zalecił, aby tego rodzaju działania były prowadzone pod kierunkiem biskupów⁵.

Z drugiej strony Kamykowski zwrócił uwagę na tendencję rozszerzania pojęcia ekumenizmu poza krąg wspólnoty chrześcijańskiej na dialog

---

4 Sobór Watykański II, *Dekret o ekumenizmie Unitatis redintegratio* (21 listopada 1964) nr 4, w: *Ut unum. Dokumenty Kościoła katolickiego na temat ekumenizmu 1982–1998*, red. S. C. Napiórkowski, K. Leśniewski, J. Leśniewska, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2000, s. 15 (Źródła i Monografie, 209). Por. Ł. Kamykowski, *Misja Kościoła a dialog ekumeniczny*, w: *Dialog ekumeniczny a „missio Ecclesiae”*, red. M. Chojnacki, J. Morawa. A. A. Napiórkowski, Wydawnictwo Salvator, Kraków 2011, s. 15.

5 Por. Ł. Kamykowski, *Wpływ soborowej zachęty do ekumenizmu...*, dz. cyt., s. 130; Ł. Kamykowski, *Pojęcie dialogu w Kościele katolickim...*, dz. cyt., s. 90; Ł. Kamykowski, *Dialog*, dz. cyt., s. 311.

międzyreligijny i poszukiwania ogólnoludzkiej jedności. Próby „rozciągania” idei ekumenicznej – jak zauważył teolog – postrzegane są przez wielu jako zagrożenie samej istoty ekumenizmu. Do tego rodzaju tendencji również Kamykowski odniósł się raczej powściągliwie⁶. Krakowski teolog, nie kwestionując specyfiki dialogu ekumenicznego, dialogu międzyreligijnego i w ogóle dialogu Kościoła ze światem, zwracał uwagę na szczególne miejsce judaizmu w dialogu chrześcijaństwa z religiami. Kamykowski podkreślił wyjątkowy stosunek chrześcijaństwa i judaizmu, a tym samym ścisły związek ekumenizmu i dialogu z judaizmem. Wobec tego właściwe ułożenie relacji między chrześcijaństwem i judaizmem może być traktowane jako swego rodzaju „model” ekumenizmu wewnątrzchrześcijańskiego i odwrotnie – owoce doświadczeń ekumenicznych mogą też być pomocne we właściwym ustawieniu relacji chrześcijan do Żydów⁷.

W swojej refleksji Kamykowski zwrócił również uwagę na pewną ewolucję w rozumieniu spodziewanego celu dialogu ekumenicznego, co w sposób oczywisty rzutuje na całą jego koncepcję. Na początku XX wieku inicjatorzy dialogu ekumenicznego postrzegali jego cel raczej w kategoriach praktycznych – jako zjednoczenie wysiłków misyjnych dla wspólnego świadectwa

---

6 Por. Ł. Kamykowski, *Pojęcie dialogu w Kościele katolickim...*, dz. cyt., s. 93; Ł. Kamykowski, „*Dlatego przygarniajcie siebie nawzajem*”. *O związku ekumenizmu i dialogu z judaizmem*, „*Collectanea Theologica*” 67 (1997) nr 2, s. 81.

7 Por. Ł. Kamykowski, „*Cały Izrael*”. *Ku katolickiej wizji Izraela i Żydów*, Wydawnictwo Naukowe PAT, Kraków 1996, s. 114 (Biblioteka Ekumenii i Dialogu, 2); Ł. Kamykowski, *Pojęcie dialogu w Kościele katolickim...*, dz. cyt., s. 105; Ł. Kamykowski, „*Dlatego przygarniajcie siebie nawzajem*”..., dz. cyt., s. 82, 90. W związku z tym Kamykowski odwołał się do refleksji Fadieya Lovsky’ego, który m.in. stwierdził, że ekumenizm między chrześcijanami nie będzie mógł dojść do celu bez nawrócenia „u korzeni”, w relacjach, które stały się prototypem wszelkich podziałów i każdego pojednania. Por. Ł. Kamykowski, „*Dlatego przygarniajcie siebie nawzajem*”..., dz. cyt., s. 97–98; F. Lovsky, *Verso l’unità delle Chiese*, Editore Qiqaiion, Magnano 1993, s. 29–30; Ł. Kamykowski, *Międzyreligijny i ekumeniczny przelom: „Vaticanum II” z perspektywy ostatniego czterdziestolecia*, w: „*Kiedy się zgromadzi cały Kościół*” (1 Kor 14, 23). „*Ecclesia, quid dicit de te ipsa?*” W 40. rocznicę Konstytucji dogmatycznej o Kościele „*Lumen gentium*” Soboru Watykańskiego Drugiego, red. J. Morawa, A. A. Napiórkowski, Wydawnictwo Naukowe PAT, Kraków 2005, s. 79 (Studia, 12); T. Dola, *Dialog chrześcijaństwa z religiami pozachrześcijańskimi*, „*Studia Nauk Teologicznych*” 5 (2010), s. 203–204.

Kościółów rozumianych przeważnie „po protestancku” jako historycznie ukształtowanych przez ludzi kościelnych społeczności narodowych lub związków lokalnych zbiorów. Wraz z przystąpieniem do ruchu ekumenicznego Kościołów o strukturze episkopalnej – świadomych swych apostołskich korzeni, znaczenia doktryny dla określenia ram jedności wyrażonej widzialnie w nauczaniu wiary, sprawowanych sakramentach i urzędzie kościelnym – przed dialogiem międzywyznaniowym pojawił się problem niezbędnych uzgodnień doktrynalnych. W tak właśnie ukierunkowany dialog ekumeniczny włączył się aktywnie Kościół rzymskokatolicki. Dla wielu takie zadanie wydawało się jednak bardzo trudne, wymagające długiej perspektywy czasowej, praktycznie niemożliwe do zrealizowania, a może i niepotrzebne, by skutecznie świadczyć o Chrystusie. Stąd w ruchu ekumenicznym pojawiła się tendencja sprowadzenia celu dialogu ekumenicznego do poziomu pragmatycznego ułożenia współżycia, praktyki wspólnej modlitwy, wspólnego działania i wspólnego świadectwa. W ocenie tego rodzaju tendencji Łukasz Kamykowski z jednej strony zwrócił uwagę na wynikające stąd niebezpieczeństwo zadowalania się powierzchownymi znakami jedności, a z drugiej – docenił znaczenie praktycznego wymiaru ekumenizmu. W związku z tym Kamykowski wskazał rozwijającą się perspektywę patrzenia na cel dialogu ekumenicznego, która stara się uwzględnić oba wymiary ekumenizmu. W takim ujęciu, bez pomniejszania wagi doraźnych uzgodnień pozwalających na zgodne współżycie, bez zaniechania prób wypracowania nowych porozumień, główny akcent w dialogu zostaje położony na wspólnym szukaniu woli Bożej ze świadomym wykorzystaniem szans stwarzanych przez osiągniętą już praktykę wspólnej modlitwy, rozważania słowa Bożego, dzielenia się tym, co przeżywane wspólnie i tym, co odmienne – choć niekoniecznie wykluczające się nawzajem⁸. W ten sposób:

dialog staje się normalną w życiu wspólnot kościelnych, spokojną wymianą dóbr duchowych, w oczekiwaniu na łaskę coraz głębszego zrozumienia zamysłu Bożego

---

8 Por. Ł. Kamykowski, *Pojęcie dialogu w Kościele katolickim...*, dz. cyt., s. 103–104; Ł. Kamykowski, *Międzyreligijny i ekumeniczny przełom...*, dz. cyt., s. 81–82.

wobec Kościoła, w której coraz jaśniej widać, iż oczekiwana jedność nie jest jednolitością, lecz odbiciem tajemnicy Trójcy Przenajświętszej – jedynego Boga⁹.

Podstawy ekumenizmu

U podstaw katolickiego rozumienia ekumenizmu znajduje się przekonanie wyrażone w konstytucji *Lumen gentium* i potwierdzone w dekrecie *Unitatis redintegratio*, że jedyny Kościół Chrystusa „trwa w” (*subsistit in*) Kościele katolickim rządonym przez następcę Piotra oraz biskupów pozostających z nim we wspólnocie¹⁰. Wyrażenie *subsistit in* oznacza, że pełna realizacja Kościoła Chrystusa w Kościele katolickim nie jest wykluczająca¹¹. Poza Kościołem katolickim istnieje bowiem wiele elementów uświęcenia i prawdy. Mimo istniejących podziałów wszystkich chrześcijan łączy przede wszystkim więź wypływająca z chrztu. Dekret o ekumenizmie wskazuje też na inne elementy lub wspólne dobra zbawienia, jak spisane Słowo Boże, życie w łasce, wiara, nadzieja i miłość oraz inne wewnętrzne dary Ducha Świętego i widzialne elementy¹². Dekret *Unitatis redintegratio* – jak wskazał

-
- 9 Ł. Kamykowski, *Pojęcie dialogu w Kościele katolickim...*, dz. cyt., s. 105. Kamykowski poprzez nawiązanie do encykliki *Ut unum sint* Jana Pawła II podkreślił, że dialog jest nie tylko wymianą myśli, lecz także w jakiś sposób zawsze wymianą darów. Wzajemną pomoc w poszukiwaniu prawdy postrzega też jako najwyższą formę ewangelicznej miłości. Por. Ł. Kamykowski, *Kościół na drogach dialogu – pytania do teologii moralnej*, dz. cyt., s. 308; Jan Paweł II, Encyklika *Ut unum sint*, nr 28, 78.
- 10 Por. Sobór Watykański II, Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium*, nr 8; Sobór Watykański II, Dekret *Unitatis redintegratio*, nr 3.
- 11 Odwołując się do tego stwierdzenia, trzeba podkreślić, że ojcowie soborowi przede wszystkim zdystansowali się wobec dwóch innych koncepcji jedności: z jednej strony od utożsamienia wprost i do końca Kościoła Chrystusowego i Kościoła katolickiego, a tym samym przekonania, że jedność chrześcijan może dokonać się tylko przez „powrót” innych wyznań, a z drugiej strony od koncepcji, która różne wyznania chrześcijańskie ujmowała jako równie autentyczne postacie jednego Kościoła Chrystusowego. Por. P. Jaskóła, *Ekumenizm*, w: *Leksykon teologii fundamentalnej*, red. M. Rusecki, K. Kaucha, I. S. Ledwoń, J. Mastej, Wydawnictwo M, Lublin–Kraków 2002, s. 371; W. Kasper, *Zaangażowanie ekumeniczne Kościoła katolickiego*, „Studia i Dokumenty Ekumeniczne” 19 (2003) nr 1, s. 28–29.
- 12 Kamykowski – w nawiązaniu do encykliki Jana Pawła II *Ut unum sint* – wskazał także na świadectwo wiary świętych i męczenników różnych wyznań, którzy stanowią „wspólne

Kamykowski – wyraźnie stwierdził, że Kościoły i Wspólnoty odłączone, choć obciążone różnymi defektami, odgrywają w misterium zbawienia znamienne i ważną rolę, ponieważ Duch Święty nie waha się posługiwać nimi jako środkami zbawienia, których moc pochodzi z samej pełni łaski i prawdy powierzonej Kościołowi katolickiemu. Tym samym również inne Kościoły i Wspólnoty chrześcijańskie, chociaż w sposób niepełny, mają uczestnictwo w tym jedynym Kościele Chrystusowym¹³. Fakt uznania prawdziwych środków łaski u braci „odłączonych” i idące za tym uznanie ich przynależności do ludu Bożego i komunii niepełnej, ale prawdziwej z Kościołem Chrystusowym, stanowi punkt wyjścia wszystkich wysiłków ekumenicznych¹⁴.

Mimo „nieśmiało” wyrażonej świadomości „jakieś eklezjalności” innych Kościołów i Wspólnot kościelnych, w dokumentach Soboru Watykańskiego II – jak zauważył Kamykowski – nie została bliżej określona kwestia sposobu partycypacji tych Wspólnot w Kościele Chrystusowym. Rozdział pierwszy konstytucji *Lumen gentium* pozwala sądzić, że ucieleśniają go one w takiej mierze, w jakiej odpowiadają wzorcowemu misterium Kościoła nakreślonego w tym rozdziale, wyraźnie tego jednak nie potwierdził. Biorąc pod uwagę fakt, że w doczesności Kościół wciąż objawia misterium Chrystusa „pod osłoną”, wszystkie te elementy zarysowane przez dokument – zdaniem krakowskiego teologa – pozwalają myśleć o takiej eklezjologii, w której „jako jeden jedyny Kościół Chrystusowy w drodze przedstawi się całą mozaikę historycznie ukształtowanych Kościołów i Wspólnot dążących do pełnego i widzialnego pojednania” jako niosących wspólnie „pod osłoną” tajemnicę Chrystusową, z uwzględnieniem tych darów „nakładających do jedności katolickiej”, które każdy z nich wnosi w złożony, bosko-ludzki

---

dziedzictwo” chrześcijaństwa, podstawy i wyzwanie dla dialogu ekumenicznego. Por. Ł. Kamykowski, *Święci łączą czy dzielą? Perspektywa katolicka*, w: *Święci a pojednanie Kościołów. Święci łączą czy dzielą?*, red. Z. J. Kijas, Wydawnictwo OO. Franciszkanów Bratni Zew, Wydawnictwo Naukowe PAT, Kraków 1998, s. 57–73 (Biblioteka Ekumenii i Dialogu, 4); Jan Paweł II, Encyklika *Ut unum sint*, nr 1.

13 Por. Sobór Watykański II, Dekret *Unitatis redintegratio*, nr 3.

14 Por. Ł. Kamykowski, *Międzyreligijny i ekumeniczny przełom...*, dz. cyt., s. 77–78; Ł. Kamykowski, *Misja Kościoła a dialog ekumeniczny*, dz. cyt., s. 16.

znak i zapowiedź królestwa Bożego¹⁵. Taka eklezjologia – jak stwierdził Kamykowski – musi jednak zmierzyć się z problemem wartościowania różnych elementów eklezjalności, strzeżonych i rozwijanych przez różne tradycje chrześcijańskie¹⁶.

W tym kontekście Łukasz Kamykowski sformułował postulat, aby – nie rezygnując z nakreślonej przez konstytucję *Lumen gentium* teandrycznej wizji Kościoła – krytycznie rozważyć i bardziej personalistycznie przedstawić zagadnienie widzialności. Podstawę dla takiej refleksji może stanowić punkt 14 konstytucji, gdzie klasycznie przedstawione pełne wcielenie w Kościół widzialny, polegające na więzach wyznania wiary, sakramentów i zwierzchnictwa kościelnego, zostaje uzupełnione trwaniem w *communio* i ostrzeżeniem przed pozostawaniem w łonie Kościoła „ciałem”, ale nie „sercem”. Zazwyczaj widzialną stroną Kościoła – jak zauważył Kamykowski – upatrywano w mocno zarysowanej strukturze hierarchicznej, z widzialną głową, dobrze strzeżonym depozycie wiary i w rozwiniętej strukturze sakramentalnej, wykazując przodującą w tym względzie rolę Kościoła katolickiego. Natomiast docenienie przez Sobór Watykański II w Kościele-sakramencie wymiaru znaku przyszłej jedności, tym jaśniej wskazującego na Chrystusa, im pełniej zrealizowana jest jedność w miłości (*communio*):

pokazuje inną miarę widzialności zależną od gorliwości w korzystaniu przez daną wspólnotę z dostępnych jej środków łaski, od posłuszeństwa Duchowi Chrystusowemu w korzystaniu z darów [...]. Według tej miary – w znacznym stopniu niezależnej od poprzedniej – intensywność widzialności Kościoła nie jest zastrzeżona dla jednego wyznania i tłumaczy wzloty i upadki chrześcijańskiej „atrakcyjności” i misyjnej płodności różnych wyznań na różnych obszarach i w różnych czasach¹⁷.

Kamykowski, nawiązując do soborowego dekretu *Unitatis redintegratio*, krótko odniósł się również do trzech zasadniczych sposobów

---

15 Por. Ł. Kamykowski, *Międzyreligijny i ekumeniczny przetom...*, dz. cyt., s. 85.

16 Por. Ł. Kamykowski, *Międzyreligijny i ekumeniczny przetom...*, dz. cyt., s. 84–85.

17 Ł. Kamykowski, *Międzyreligijny i ekumeniczny przetom...*, dz. cyt., s. 86. Por. Sobór Watykański II, Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium*, nr 14.

ureczywistnienia ekumenizmu. Są nimi ekumenizm duchowy, doktrynalny i praktyczny. Pierwszy obejmuje modlitwę chrześcijan różnych wyznań o dar jedności, nawrócenie i troskę o życie zgodne z Ewangelią. Drugi – doktrynalny, ureczywistnia się przede wszystkim poprzez międzywyznaniowe dialogi doktrynalne, które pozwalają na wyjaśnienie nauki swej Wspólnoty i głębsze poznanie prawd objawionych. Chodzi nie tyle o uzyskanie jedności w samych sformułowaniach doktrynalnych czy teologicznych, ile o odkrycie wspólnej wierności dla jednej i tej samej wiary, przekazanej przez Apostołów. Sobór stwierdził, że jedność ta nie wymaga bynajmniej wyrzeczenia się różnorodności duchowości, dyscypliny obrzędów liturgicznych oraz prawowitej różnorodności sformułowań teologicznych. W związku z tym sobór wskazuje na potrzebę uwzględnienia w dialogu teologicznym porządku czy „hierarchii” prawd. W końcu troska o jedność chrześcijan dokonuje się poprzez współpracę między wyznaniem chrześcijańskimi w różnych dziedzinach życia, w ramach tzw. ekumenizmu praktycznego¹⁸.

Kluczowe tematy dialogu ekumenicznego

W swoich publikacjach Łukasz Kamykowski nie omówił w sposób systematyczny tematyki dialogu ekumenicznego. Niemniej można w nich znaleźć liczne odniesienia do ważnych problemów ekumenicznych. Na uwagę zasługują tutaj zwłaszcza dwa zagadnienia, które zostały szerzej omówione w pismach krakowskiego teologa: gościnność eucharystyczna i prymat biskupa Rzymu. Z uwagi na ramy niniejszego artykułu ograniczamy się w tym miejscu do przywołania jedynie ważniejszych wątków refleksji odnoszącej się do tych dwóch tematów.

---

18 Por. Ł. Kamykowski, *Wpływ soborowej zachęty do ekumenizmu...*, dz. cyt., s. 130–131; Ł. Kamykowski, *Międzyreligijny i ekumeniczny przełom...*, dz. cyt., s. 76; P. Jaskóła, *Podstawy ekumenizmu*, Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2010, s. 84–87.

Gościnność eucharystyczna

Jednym z ważnych, a zarazem trudnych tematów dialogu ekumenicznego jest zagadnienie gościnności eucharystycznej. Przez pojęcie to rozumie się najczęściej uczestnictwo chrześcijan jednego wyznania w komunii eucharystycznej w innym Kościele lub we Wspólnocie kościelnej¹⁹. Kamykowski zajął się tym zagadnieniem w jednym ze swoich artykułów, w którym przedstawił rzymskokatolickie i ewangelickie stanowisko w tej sprawie²⁰. W związku z tym krakowski teolog dokonał analizy porównawczej dwóch dokumentów: encykliki Jana Pawła II *Ecclesia de Eucharistia* (2003)²¹ oraz dokumentu *Wspólnota Wieczerzy Pańskiej jest możliwa. Tezy w sprawie gościnności eucharystycznej* (2003)²² opracowanego przez trzy instytuty ekumeniczne: Instytut Badań Wyznaniowych Związku Ewangelickiego w Bensheim (Niemcy), Instytut Badań Ekumenicznych Światowej Federacji Luteranńskiej w Strasburgu (Francja) i Instytut Badań Ekumenicznych Wydziału Teologii Katolickiej Uniwersytetu w Tybindze (Niemcy)²³.

---

19 Pojęciem szerszym od „gościnności eucharystycznej” jest „współdziałalność w czynnościach świętych” (*communicatio in sacris*), które w teologii katolickiej oznacza uczestnictwo w kulcie liturgicznym lub w sakramentach innego Kościoła. Najczęściej obejmuje ono poza Eucharystią także sakrament pokuty i namaszczenia chorych w określonych warunkach i zgodnie z ustalonymi zasadami.

20 Por. Ł. Kamykowski, *Uczta eucharystyczna. Zaproszeni i nie zaproszeni – kontekst ekumeniczny*, w: *Eucharystia na ołtarzu świata*, red. S. Koperek i in., Wydawnictwo Naukowe PAT, Kraków 2006, s. 105–132 (Studia, 14).

21 Por. Jan Paweł II, Encyklika *Ecclesia de Eucharistia*.

22 Por. *Wspólnota Wieczerzy Pańskiej jest możliwa. Tezy w sprawie gościnności eucharystycznej* (7 kwietnia 2003), „Studia i Dokumenty Ekumeniczne” 19 (2003) nr 2, s. 78–86.

23 Por. Ł. Kamykowski, *Uczta eucharystyczna...*, dz. cyt., s. 106–107. Dokument ten został opracowany w formie tez, których jest w sumie 11 (a ściślej – siedem, ale siódma teza została zaprezentowana w czterech punktach). Sformułowanym w dokumencie tezom towarzyszą krótkie „objaśnienia”, „stan dyskusji” i „perspektywy”. Por. K. Karski, *Wspólnota Wieczerzy Pańskiej*, „Studia i Dokumenty Ekumeniczne” 19 (2003) nr 2, s. 76–77. Por. także: W. Hryniewicz, *Czy wspólnota Stołu Pańskiego jest możliwa*, w: *To czyście na moją pamiętkę. Eucharystia w perspektywie ekumenicznej*, red. L. Górka, Wydawnictwo Księży Werbistów Verbinum, Warszawa 2005, s. 220–255.

Kamykowski podkreślał, że katolicy i ewangelicy różnią się w podejściu do możliwości praktyki „gościnności eucharystycznej”. Strona ewangelicka utrzymuje, że:

eucharystyczna gościnności w sensie otwartego zapraszania chrześcijan innych wyznań do udziału we wspólnocie stołu z Chrystusem jest możliwa, a w wielu wypadkach nawet wskazana mimo jeszcze istniejących różnic w teologicznym rozumieniu i praktykowaniu tego sakramentu w życiu Kościołów²⁴.

Istniejące rozbieżności i różnice natury doktrynalnej i organizacyjnej nie są traktowane przez ewangelików jako naruszające wspólne rozumienie fundamentu Kościoła²⁵. Tymczasem właśnie rozumienie wspólnoty kościelnej i ściśle z nią związanej tajemnicy Eucharystii stanowi podstawową trudność po stronie katolickiej dla akceptacji praktyki gościnności eucharystycznej. Stąd stanowisko Kościoła katolickiego przypomniane przez Jana Pawła II w *Ecclesia de Eucharistia* jest w tej materii powściągliwe i w pewnym sensie asymetryczne. Członkowie wspólnot poreformacyjnych w szczególnych okolicznościach i przy zachowaniu określonych warunków zostają dopuszczeni do komunii świętej w ramach liturgii katolickiej, natomiast nie jest możliwe przystępowanie katolików rzymskich do komunii w ramach Wieczery Pańskiej celebrowanej przez ewangelików. Główną przyczyną tej asymetrii – jak zauważył Kamykowski – jest przekonanie o nieprawomocności ewangelickiej celebracji eucharystycznej²⁶.

Badana kwestia w szerszym kontekście oceny aktualnej sytuacji dotyczącej świadomości i praktyki eucharystycznej w Kościele rzymskokatolickim została ukazana w encyklice Jana Pawła II. Obok aspektów pozytywnych encyklika wskazała na „cienie” w praktyce i rozumieniu Eucharystii, a wśród

---

24 *Wspólnota Wieczery Pańskiej jest możliwa...*, dz. cyt., s. 78. Por. Ł. Kamykowski, *Uczta eucharystyczna...*, dz. cyt., s. 107–110.

25 Por. *Wspólnota Wieczery Pańskiej jest możliwa...*, dz. cyt., s. 82 (teza 7); Ł. Kamykowski, *Uczta eucharystyczna...*, dz. cyt., s. 113–114.

26 Por. Jan Paweł II, Encyklika *Ecclesia de Eucharistia*, nr 44; Ł. Kamykowski, *Uczta eucharystyczna...*, dz. cyt., s. 107–110.

nich zanik praktyki adoracji eucharystycznej i nadużycia w praktyce eucharystycznej, które powodują „zaciemnienie prawidłowej wiary i nauczania katolickiego” o tym sakramencie. W encyklice podkreślono też, że czasami spotyka się „bardzo ograniczone rozumienie tajemnicy Eucharystii”, zwłaszcza jeśli oznacza nie tylko pozbawienie jej „wymiaru ofiarniczego”, nie tylko zapoznanie potrzeby posługi kapłańskiej, lecz także wręcz przeżywanie jej w sposób „nie wykraczający poza sens i znaczenie zwykłego posiłku braterskiego spotkania”.

Stąd też, tu i ówdzie pojawiają się inicjatywy ekumeniczne, które, choć nie pozbawione dobrych intencji, stosują praktyki eucharystyczne niezgodne z dyscypliną, w jakiej Kościół wyraża swoją wiarę²⁷.

Kamykowski sformułował swoje krytyczne uwagi do takiego ujęcia badanego zagadnienia, a zwłaszcza do ścisłego powiązania wymienionych w tej części encykliki „cieni” z „inicjatywami ekumenicznymi”. Krakowski teolog zauważył, że z natury rzeczy, w wyniku historycznego rozwoju, którego prawomocność podkreślił Sobór Watykański II, „dyscyplina”, w jakiej Kościół wyraża swoją wiarę, może być różna i zmieniać się z biegiem czasu. Stąd poszukiwanie nowych form wyrazu nie musi *de iure* oznaczać jakiejś różnicy w wierze, a zwłaszcza zubożenia jej rozumienia. Kamykowski wyraził tu też wątpliwość, czy rzeczywiście wszystkim propagatorom praktyki gościnności eucharystycznej można zarzucić, że sprowadzają Eucharystię w jej wymiarze uczty do „zwykłego braterskiego spotkania”. W związku z tym krakowski teolog zauważył również, że Jan Paweł II, rozwijając w encyklice naukę konstytucji *Lumen gentium*, widział rolę uczty eucharystycznej w obydwu wymiarach zjednoczenia: nie tylko zjednoczenia z Bogiem dzięki Chrystusowemu odkupieniu, lecz także jedności pomiędzy ludźmi – „Eucharystia, budując Kościół właśnie dlatego tworzy komuniję pomiędzy ludźmi”²⁸.

---

27 Jan Paweł II, Encyklika *Ecclesia de Eucharistia*, nr 10. Por. Ł. Kamykowski, *Uczta eucharystyczna...*, dz. cyt., s. 115.

28 Jan Paweł II, Encyklika *Ecclesia de Eucharistia*, nr 24. Por. Sobór Watykański II, Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium*, nr 1.

Papież zwrócił też uwagę, że zjednoczenie uczniów z Panem owocuje większym misyjnym otwarciem ludu Bożego. Mając to na uwadze, Kamykowski podkreślił, że niecierpliwość zwolenników praktyki „gościnności eucharystycznej” nie wynika ze „zubożonego” rozumienia Eucharystii, lecz właśnie z docenienia jednoczącej mocy Eucharystii, a tym samym poszukiwania skutecznego „znaku i narzędzia” zachowania i przyspieszenia ekumenicznego pojednania. W tym kontekście krakowski teolog sformułował zasadnicze pytanie: czy takim znakiem i narzędziem mogłaby być – w pewnym zakresie – „gościnność eucharystyczna”?²⁹.

W odpowiedzi na tak postawione pytanie Kamykowski przedstawił pojawiające się w obu analizowanych dokumentach argumenty za rozszerzeniem praktyki „gościnności eucharystycznej” i przeciw niej, zmieniając je z wyjątków na pewną regułę.

Na początku krakowski teolog zauważył, że dla uzasadnienia prezentowanego stanowiska w badanej kwestii autorzy obydwu dokumentów w pierwszym rzędzie wskazali na znaczenie wymiaru współzależności między komunią kościelną a komunią eucharystyczną, a tym samym na wymowę „gościnności” jako znaku. W tej perspektywie obie strony starają się też w pierwszym rzędzie uzasadnić swoje stanowisko³⁰.

Dla promotorów rozszerzenia „gościnności” – zdaniem krakowskiego teologa – głównym argumentem jest to, że podstawowa zgodność w wierze została już osiągnięta i gościnność eucharystyczna byłaby tego praktycznym wyrazem³¹. Stwierdzają ponadto, że:

---

29 Por. Ł. Kamykowski, *Uczta eucharystyczna...*, dz. cyt., s. 115–120.

30 Por. *Wspólnota Wieczery Pańskiej jest możliwa...*, dz. cyt., s. 82–83 (teza 7.1 i objaśnienie); Ł. Kamykowski, *Uczta eucharystyczna...*, dz. cyt., s. 120–122.

31 „Między ewangelikami i katolikami rzymskimi istnieje zgodność w centralnych prawdach wiary. Fundamentem wiary jest dla nich życie i dzieło Jezusa Chrystusa poświadczony w Ewangeliach: w cierpieniu, śmierci i zmartwychwstaniu Chrystusa poznają oni rzeczywistość Boga. Biblia jako «Pismo Święte» jest im wspólna jako źródło wiary, wspólne są im także Modlitwa Pańska i symbole starokościelne jako wyraz wiary jednego, świętego, katolickiego i apostołskiego Kościoła” – por. *Wspólnota Wieczery Pańskiej jest możliwa...*, dz. cyt., s. 82–83 (teza 7.1 i objaśnienie); Ł. Kamykowski, *Uczta eucharystyczna...*, dz. cyt., s. 122–124.

dialogi ekumeniczne doprowadziły do daleko idącej zgodności w tradycyjnie kontrowersyjnej tematyce dotyczącej pojmowania Wieczery Pańskiej³².

Dlatego też różnice, które pozostają – w przekonaniu autorów *Wspólnoty Wieczery Pańskiej...* – nie stanowią przeszkody we wspólnym sprawowaniu Wieczery Pańskiej. Taką trudność stanowi jeszcze rozumienie urzędu kościelnego i jego roli w jej sprawowaniu. Z tego właśnie powodu – ich zdaniem – nie czas jeszcze na wspólne celebrowanie Eucharystii, a rozbieżności w tej dziedzinie, choć istotne przy koncelebracji, nie uniemożliwiają jednak praktyki gościnności eucharystycznej³³.

Natomiast w uzasadnieniu ograniczenia praktyki „gościnności eucharystycznej” i jej dopuszczenia tylko w jedną stronę, encyklika *Ecclesia de Eucharistia* podaje, że istniejące zbieżności w tej materii nie są wystarczające, by móc bez obaw o dwuznaczność zgodzić się na postulowane przez ewangelików rozszerzenie tej praktyki. W związku z tym w katolickim dokumencie wskazano na zasadniczy brak ewangelickiego pojmowania Wieczery Pańskiej dotyczący roli przewodniczącego celebracji, jego związku z sukcesją apostołską, który obejmuje także sakrament święceń. W tej sytuacji zgoda na rozszerzenie praktyki „gościnności eucharystycznej” i przystąpienie katolików do komunii rozdzielanej podczas ewangelickiego nabożeństwa oznaczałaby uwiarygodnienie „dwuznaczności” dotyczącej natury Eucharystii, czyli – jak wyjaśnił Kamykowski – przyznanie jej pełnej sakramentalności i uznanie tym samym, wbrew stanowisku swego Kościoła, niewyjaśnionych kwestii za nieistotne³⁴.

W tym kontekście Kamykowski zwrócił uwagę, że nie dla wszystkich dopuszczanych „gości” praktyka „gościnności eucharystycznej” musi być postrzegana jako „dwuznaczna”. Biorąc pod uwagę szczególną sytuację, w jakiej znajdują się np. małżeństwa i rodziny o różnej przynależności wyznaniowej,

---

32 *Wspólnota Wieczery Pańskiej jest możliwa...*, dz. cyt., s. 83 (teza 7.2).

33 Por. *Wspólnota Wieczery Pańskiej jest możliwa...*, dz. cyt., s. 83–84 (teza 7.2–7.3 i objaśnienia); Ł. Kamykowski, *Uczta eucharystyczna...*, dz. cyt., s. 122–124.

34 Por. Jan Paweł II, Encyklika *Ecclesia de Eucharistia*, nr 26–30; Ł. Kamykowski, *Uczta eucharystyczna...*, dz. cyt., s. 125–126.

a także gremia ekumeniczne stale współpracujące ze sobą, krakowski teolog wskazał tu na potrzebę pogłębionej refleksji nad możliwością rozszerzenia na te grupy możliwości praktyki „gościnności eucharystycznej”³⁵. Poza tym Kamykowski do dalszego pogłębionego przemyślenia przekazał trzy tematy związane z „gościnnością eucharystyczną”: teologię Kościoła nie w pełni pojednanego, teologię Eucharystii „wykazującej braki” i określenie dyspozycji przystępujących do Stołu Pańskiego. Spoglądając zaś na badany problem od strony metody, zasugerował, aby w poszukiwaniu rozwiązania tych kwestii większą uwagę zwrócić na „zmysł wiary” całego ludu Bożego³⁶.

Prymat Biskupa Rzymu

Wśród kwestii kontrowersyjnych w relacjach międzywyznaniowych znajduje się również prymat biskupa Rzymu w Kościele powszechnym. Duże znaczenie na drodze do ekumenicznego rozwiązania tej kwestii ma zawarte w encyklice Jana Pawła II *Ut unum sint* zaproszenie pasterzy i teologów Kościołów i Wspólnot chrześcijańskich do dialogu na ten temat³⁷. Właśnie część encykliki poświęcona kwestii prymatu papieża wzbudziła największe zainteresowanie u wszystkich jej czytelników. Do tej kwestii odniósł się również w swojej refleksji ks. Łukasz Kamykowski, który szerzej podjął to zagadnienie w dwóch artykułach oraz w wywiadzie opublikowanym na łamach „Tygodnika Powszechnego”³⁸.

---

35 Por. Ł. Kamykowski, *Uczta eucharystyczna...*, dz. cyt., s. 126–128.

36 Por. Ł. Kamykowski, *Uczta eucharystyczna...*, dz. cyt., s. 128–131.

37 Por. Jan Paweł II, Encyklika *Ut unum sint*, nr 88–96.

38 Por. Ł. Kamykowski, *Urząd nauczycielski papieża w dialogu ekumenicznym*, w: *Magisterium – teolog. Historia dialogu*, red. Z. Kijas, Bratni Zew, Kraków 1996, s. 24–44; T. Kałużny, Ł. Kamykowski, *Encyklika „Ut unum sint”. Wokół recepcji zaproszenia do dialogu na temat posługi Biskupa Rzymu*, w: *Testi Ioannis Pauli II. Księga Jubileuszowa z okazji 70. urodzin Jego Eminencji Księdza Kardynała Stanisława Dziwisza metropolity krakowskiego i Wielkiego Kanclerza Papieskiej Akademii Teologicznej*, red. S. Koperek, Wydawnictwo Naukowe PAT, Kraków 2009, s. 437–461; Ł. Kamykowski, A. Sporniak, *Czy papież w niebie będzie papieżem? [Postscriptum do dyskusji o prymacie]*, „Tygodnik Powszechny” 55 (1999) nr 20 (16 maja), s. 10.

Kamykowski przede wszystkim starał się odpowiedzieć na pytanie, czy i co nowego – w stosunku do nauczania Soboru Watykańskiego II – wnosi w postrzeganie kwestii prymatu encyklika *Ut unum sint* Jana Pawła II³⁹. W tym celu – idąc za Janem Pawłem II – rozpatrywał to zagadnienie w szerszym kontekście eklezjalnym, na który składają się: kontekst pokuty i nawrócenia, podłoże biblijne nauki papieskiej, obiektywna wartość doktryny i wymiar osobistego świadectwa.

Krakowski teolog zauważył najpierw, że w encyklice *Ut unum sint* zagadnienie prymatu papieskiego zostało wpisane w dynamiczny kontekst Kościoła dążącego przez stałe nawrócenie i pokutę ku swemu eschatologicznemu spełnieniu. Jan Paweł II czuł się osobiście wezwany do nawrócenia, które jest potrzebne również „Piotrowi”, aby mógł on służyć braciom. W przedstawionej w encyklice nauce na temat prymatu biskupa Rzymu Kamykowski zobaczył chęć powrotu Jana Pawła II do biblijnych źródeł nauki o magisterium, zwłaszcza papieskim. Przy tym nie jest to tylko bezosobowy wykład doktryny, lecz także wprowadzenie w osobiste doświadczenie przeżywania tego posłannictwa w Kościele. Jego realizacja powinna być pełniona nie w izolacji od reszty episkopatu, lecz wewnątrz kolegium biskupów. W encyklice *Ut unum sint* nie zastosowano obciążonego polemiką słowa „nieomyślność”, ale wskazano na istotną funkcję, jaką orzeczenia *ex cathedra* pełnią w służbie wspólnego dobra Kościoła. W ten sposób posługę papieską ukazano w kategoriach służby na rzecz jedności oraz świadectwa dawanego prawdzie⁴⁰.

Momentem kulminacyjnym refleksji na temat posługi biskupa Rzymu – jak podkreślił Kamykowski – jest zaproszenie, skierowane przez papieża do zwierzchników i teologów różnych Kościołów i Wspólnot kościelnych, do wspólnego poszukiwania takiej formy sprawowania prymatu, która byłaby zgodna z wolą Chrystusa i służyła jedności wszystkich chrześcijan.

---

39 Bezpośrednią inspiracją dla wypowiedzi Kamykowskiego opublikowanej w formie wywiadu na łamach „Tygodnika Powszechnego” jest dokument: Kongregacja Nauki i Wiary, *Prymat Następcy Piotra w tajemnicy Kościoła*, „L'Osservatore Romano” (1999) nr 2, s. 52–56.

40 Por. Jan Paweł II, Encyklika *Ut unum sint*, nr 3–4, 90–95; Ł. Kamykowski, *Urząd nauczycielski papieża...*, dz. cyt., s. 27–38; T. Kałużny, Ł. Kamykowski, *Encyklika „Ut unum sint”. Wokół recepcji...*, dz. cyt., s. 438–442; Ł. Kamykowski, A. Sporniak, *Czy papież w niebie będzie papieżem...*, dz. cyt., s. 10.

Zaproszenie to – zdaniem krakowskiego teologa – stanowi też istotne *novum* encykliki *Ut unum sint* w kwestii rzymskiego prymatu⁴¹.

Łukasz Kamykowski w artykule opracowanym razem z Tadeuszem Kałużnym ukazał ponadto pierwsze reakcje pasterzy oraz teologów niekatolickich i katolickich na tę papieską inicjatywę. Z prezentacji tej kwestii wynika, że punkty encykliki dotyczące posługi papieża spotkały się ze zróżnicowaną reakcją pasterzy i teologów niekatolickich⁴².

Chrześcijanie innych wyznań, wysuwając zastrzeżenia wobec prymacjalnej posługi papieża, stawiają pytania nie tylko o charakter i granice prymatu oraz zakres nieomylności, ale często także o sam fakt „konieczności” jego istnienia w Kościele powszechnym⁴³.

W omawianym artykule wskazano też konkretne inicjatywy, które składają się na proces recepcji papieskiego zaproszenia w Kościele katolickim. Podjęte w tym kierunku działania – zdaniem autorów artykułu – „wydają się raczej skromne w stosunku do doniosłości problemu i ekumenicznych oczekiwań”⁴⁴. Wszystko to prowadzi do konkluzji, że proces recepcji papieskiego zaproszenia do dialogu na temat posługi biskupa Rzymu jest dopiero u początku i domaga się kontynuacji⁴⁵.

Owoce i trudności dialogu ekumenicznego

Łukasz Kamykowski podjął również krótką refleksję na temat aktualnej sytuacji dialogu ekumenicznego, wskazując zarówno na pozytywne owoce,

---

41 Por. Jan Paweł II, Encyklika *Ut unum sint*, nr 95–96; Ł. Kamykowski, *Urząd nauczycielski papieża...*, dz. cyt., s. 38–40; T. Kałużny, Ł. Kamykowski, *Encyklika „Ut unum sint”. Wokół recepcji...*, dz. cyt., s. 443–445.

42 Por. T. Kałużny, Ł. Kamykowski, *Encyklika „Ut unum sint”. Wokół recepcji...*, dz. cyt., s. 453–459.

43 T. Kałużny, Ł. Kamykowski, *Encyklika „Ut unum sint”. Wokół recepcji...*, dz. cyt., s. 460.

44 T. Kałużny, Ł. Kamykowski, *Encyklika „Ut unum sint”. Wokół recepcji...*, dz. cyt., s. 460.

45 T. Kałużny, Ł. Kamykowski, *Encyklika „Ut unum sint”. Wokół recepcji...*, dz. cyt., s. 460.

jak i pojawiające się napięcia i trudności na drodze zaangażowania Kościoła rzymskokatolickiego na rzecz jedności chrześcijan. Odniesienia do tej problematyki spotykamy głównie w monografii krakowskiego teologa poświęconej dialogowi w Kościele katolickim⁴⁶.

Owoce dialogu ekumenicznego

Kamykowski najpierw stwierdził, że właśnie dialog ekumeniczny stanowi od dziesięcioleci najbardziej rozwiniętą formę realizacji programu soborowego otwarcia i dynamizacji Kościoła. Wynika to ze specyficznego charakteru tego dialogu, na który składa się m.in. względna łatwość uznania zasady równości partnerów, wspólnie akceptowany zasadniczy autorytet religijny w kwestii prawdy, do której chce się dążyć w dialogu. Poza tym fakt różnorodności między chrześcijanami w rozumieniu Chrystusowej Ewangelii sprawia, że sama potrzeba dialogu dla dojścia do jedności w wierze – zdaniem krakowskiego teologa – na ogół nie wymaga specjalnych uzasadnień. Dialogi międzywyznaniowe z udziałem Kościoła rzymskokatolickiego przybierają zróżnicowaną formę. Są to zarówno dialogi dwustronne (bilateralne), jak i wielostronne, jak np. ze Światową Radą Kościołów. Oprócz dialogów na płaszczyźnie światowej, prowadzone są dialogi o wymiarze lokalnym, krajowym czy regionalnym. Dotychczasowe doświadczenia pracy grup dialogowych pozwoliły też wypracować określone procedury dotyczące przebiegu tych dialogów oraz oficjalnego zatwierdzania uzgodnień. Ponadto krakowski teolog zauważył, że dialog ekumeniczny ma „kierunek wyraźnie wytyczony na dalsze lata”, co potwierdzają wciąż wyraźnie ponawiane, przynajmniej ze strony Kościoła rzymskokatolickiego, deklaracje woli jego kontynuowania. Natomiast trudnym wyzwaniem dla Kościołów i Wspólnot kościelnych – jak odnotował Kamykowski – pozostaje recepcja dotychczasowych osiągnięć dialogowych⁴⁷.

---

46 Por. Ł. Kamykowski, *Pojęcie dialogu w Kościele katolickim...*, dz. cyt., s. 89–107.

47 Por. Ł. Kamykowski, *Pojęcie dialogu w Kościele katolickim...*, dz. cyt., s. 93–95. Na temat panoramy ważniejszych dialogów teologicznych Kościoła katolickiego por. T. Kałużny,

W prezentacji owoców dialogu ekumenicznego krakowski teolog nawiązywał do encykliki *Ut unum sint* Jana Pawła II. Mając na uwadze relacje z Kościołami prawosławnymi, Kamykowski zauważył, że encyklika przypomina kategorię „Kościołów siostrzanych”⁴⁸ stosowaną przez Dekret o ekumenizmie w stosunku do Kościołów partykularnych. Stanowiła ona niejako model określający relacje między chrześcijańskimi wspólnotami w pierwszym tysiącleciu. Z eklezjologią „Kościołów siostrzanych” także dzisiaj wiąże się duże nadzieje ekumeniczne. Jan Paweł II wskazywał na zasadność używania tego modelu w stosunku do Kościołów partykularnych lub lokalnych, zgromadzonych wokół swego biskupa, a niekoniecznie zachowujących pełną łączność hierarchiczną ze stolicą rzymską⁴⁹.

W odniesieniu do Kościołów poreformacyjnych – zdaniem Kamykowskiego – na uwagę zasługuje odwołanie się Jana Pawła II w *Ut unum sint* do owocnych doświadczeń wspólnej modlitwy o jedność i wspólnego świadectwa zaangażowania w różnych obszarach życia codziennego. Modlitwa o jedność pomaga w poszukiwaniu prawdy i wskazuje na istniejące już więzi wiary. Podobnie współpraca chrześcijan różnych wyznań jest świadectwem składanym razem wobec świata w imię Pana. Wszystko to świadczy razem o istnieniu głębokiej świadomości ekumenicznej w relacjach między

---

Na drogach jedności. Dwustronne dialogi doktrynalne Kościoła rzymskokatolickiego na płaszczyźnie światowej, Wydawnictwo Księży Sercanów Dehon, Kraków 2012.

48 Por. Sobór Watykański II, Dekret *Unitatis redintegratio*, nr 14.

49 Por. Jan Paweł II, Encyklika *Ut unum sint*, nr 55; Ł. Kamykowski, *Pojęcie dialogu w Kościele katolickim...*, dz. cyt., s. 96. W związku z tym należy dodać, że w ostatnich latach zaczęły zarysowywać się jednak, zarówno po stronie katolickiej, jak i prawosławnej, pewne wahania i trudności wokół określenia „Kościoły siostrzane”. Powstaje przede wszystkim problem, jakie warunki muszą być spełnione, aby Kościoły mogły siebie nawzajem określać mianem „Kościołów siostrzanych”. Stąd też kategoria ta domaga się teologicznego pogłębienia. Por. Kongregacja Nauki i Wiary, *Informacja dotycząca wyrażenia „Kościoły siostrzane”* (30 czerwca 2000), w: *W trosce o pełnię wiary. Dokumenty Kongregacji Nauki i Wiary 1995–2000*, red. J. Królikowski, Z. Zimowski, Biblos, Tarnów 2002, s. 70–73; Z. Glaeser, *Ku eklezjologii „Kościołów siostrzanych”*. *Studium ekumeniczne*, Wydział Teologiczny Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2000 (Ekumenizm i Integracja, 3); W. Hryniewicz, *Zaufanie czy nieufność? Wokół kryzysu pojęcia „Kościołów siostrzanych”*, w: *Ekumeniczna odpowiedzialność na początku trzeciego tysiąclecia*, red. L. Górka, S. Pawłowski, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2003, s. 199–213 (Teologia w Dialogu, 10).

Kościołami i Wspólnotami chrześcijańskimi. Jako pozytywny przykład osiągnięć dialogu teologicznego Kamykowski wymienił także konsensus między katolikami i luteranami w podstawowych prawdach dotyczących nauki o usprawiedliwieniu⁵⁰.

Trudności dialogu ekumenicznego

Łukasz Kamykowski zwrócił uwagę na pojawiające się trudności w dialogu ekumenicznym. Wśród wielu z nich w pierwszej kolejności wymienił prozelityzm lub oskarżenia o prozelityzm w relacjach między chrześcijanami, ściśle związane z problemem tożsamości wyznaniowych uformowanych w duchu konfrontacji i wzajemnej izolacji. Na prozelityzm mogą wpływać także czynniki pozateologiczne⁵¹. Problem ten – zdaniem krakowskiego teologa – widoczny jest dzisiaj zwłaszcza w dialogu katolicko-prawosławnym, a także w dialogu prawosławia z wyznaniem poreformacyjnymi na terenach postkomunistycznych, zwłaszcza w krajach byłego Związku Radzieckiego⁵².

Gdy chodzi o kraje i społeczeństwa chrześcijańskie świata zachodniego, relacje różnych Kościołów reformacji między sobą, a jeszcze bardziej relacje Kościołów poreformacyjnych z Kościołem katolickim, to trudności w dialogu ekumenicznym – zdaniem Kamykowskiego – wynikają z pewnego znużenia i zniecierpliwienia powolnością konkretnych kroków w zbliżeniu doktrynalnym i eklezjalnym między Kościołami oraz powolnością recepcji przyjętych uzgodnień dialogowych. Trudności te są skutkiem niejednorodności

---

50 Por. Jan Paweł II, Encyklika *Ut unum sint*, nr 70; Ł. Kamykowski, *Pojęcie dialogu w Kościele katolickim...*, dz. cyt., s. 95–99.

51 Ł. Kamykowski, *Pojęcie dialogu w Kościele katolickim...*, dz. cyt., s. 99–100: „Do słusznego niepokoju o całość (integralność) przechowywanego w Kościele dziedzictwa emocjonalne zabarwienie wnoszą niewygojone rany historyczne krzywd, zaogniające się przy okazji sporów o materialne środki w warunkach odradzającej się na wielu terenach możliwości jawnej organizacji życia religijnego [...]”.

52 Por. Ł. Kamykowski, *Pojęcie dialogu w Kościele katolickim...*, dz. cyt., s. 99–100. Por. M. Składanowski, *Tożsamość wyznaniowa. Studium ekumeniczne*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2021, s. 237–248 (Jeden Pan, Jedna Wiara, 20); J. Bujak, *Ekumenizm w III tysiącleciu chrześcijaństwa...*, dz. cyt., s. 84–85.

koncepcji Kościoła i głębokich różnic eklezjalnych⁵³. Kamykowski wskazał także na odmienne rozumienie wiary u protestantów. Wszystko to znajduje wyraz m.in. w odmiennym podejściu katolików i protestantów do „gościnności eucharystycznej”⁵⁴.

Poza tym pewnym problemem dialogu ekumenicznego, głównie w świecie zachodnim, jest narastająca „filozofia i mentalność relatywistyczna”, która sprawia, że przyjmuje się za pewnik zasadę równości partnerów „ustawiającą *a priori* równe, cząstkowe uczestnictwo w poznaniu prawdy”⁵⁵. Wobec tego przekonanie którejkolwiek ze stron dialogu o posiadaniu jej w zasadniczo większej mierze traktowane jest co najmniej podejrzliwie. Takie podejście – jak podkreślił Kamykowski – utrudnia proces dialogu ekumenicznego rozumianego jako dążenie do prawdy w wolności. Z drugiej strony dochodzi do głosu problem nacisku szerokich rzesz wiernych, niemających aż takiego wyczucia teologicznego, a ulegających pozornej oczywistości propozycji relatywistycznych lub też tak absolutyzujących własną wspólnotę wyznaniową, że dialog z innymi wydaje się im szkodliwy i zbędny⁵⁶.

Tę trudność jednak – zdaniem krakowskiego teologa – przełamują rodzące się i rozwijające ponad granicami wyznaniowymi ruchy ewangelicznej odnowy, budujące nowe więzi oparte na Ewangelii i życiu z wiary. W ruchach tych Kamykowski dostrzegł szansę na rozszerzenie „dialogu życia” na szerokie kręgi wyznawców „świeckich”, dzielenia między wyznaniem

---

53 Ł. Kamykowski, *Pojęcie dialogu w Kościele katolickim...*, dz. cyt., s. 100: „Tym, którzy – w duchu reformacji – element boski w Kościele widzą przede wszystkim w wydarzeniu głoszenia słowa Bożego i sprawowania sakramentów, a struktury trwale traktują zasadniczo jako element ludzki i zmienny w Kościele trudno jest zrozumieć troskę katolików o doprecyzowanie zasad ciągłości historycznej dzisiejszych wspólnot (zborów) kościelnych z pierwszym Kościołem zakładanym przez Apostołów [...]”.

54 Por. Ł. Kamykowski, *Pojęcie dialogu w Kościele katolickim...*, dz. cyt., s. 101: „Zważywszy, że do tego wiara u protestantów jest rozumiana bardziej jako indywidualny akt wierzącego niż jako dobro Kościoła, strzeżone przez kanoniczne formuły wyznań wiary i dogmatów, łatwo zrozumieć ich niecierpliwość w domaganiu się na przykład «interkomunii» czy «gościnności eucharystycznej» od katolików i prawosławnych”.

55 Ł. Kamykowski, *Pojęcie dialogu w Kościele katolickim...*, dz. cyt., s. 101.

56 Por. Ł. Kamykowski, *Pojęcie dialogu w Kościele katolickim...*, dz. cyt., s. 101–102.

doświadczenia życia i dawania wspólnego chrześcijańskiego świadectwa o Ewangelii w dzisiejszym świecie⁵⁷.

W końcowej części krótkiego przeglądu doświadczenia realizacji dialogu ekumenicznego w Kościele rzymskokatolickim Kamykowski sformułował pewne wnioski i pytania dotyczące natury dialogu. W nawiązaniu do Jana Pawła II, krakowski teolog przede wszystkim potwierdził zasadność prowadzonego dialogu. Przyznał jednocześnie, że dialog – jako środek szukania wspólnie akceptowanego kształtu prawdy – nie jest sprawą łatwą, pozwalającą na osiągnięcie w sposób błyskawiczny oczekiwanych rezultatów. Pokazuje to – zdaniem krakowskiego teologa – że sam dialog doktrynalny nie wystarczy, ale wymaga zacieśniania więzów braterstwa, ludzkiej i kościelnej komunii na płaszczyznach różnych od czysto intelektualnej. Rodzi także potrzebę dalszego pogłębienia dialogu wewnątrz wspólnot będących w dialogu, aby owoce wspólnego widzenia wielokształtnej prawdy stawały się dobrem wszystkich. Krakowski teolog wskazał ponadto na konieczność związania oczekiwań w dialogu z właściwie przemyślaną teologią dziejów. Ostatecznie dialog ekumeniczny może być widziany jako wzór tego, co powinno być stylem życia w Kościele. Przez swoje trudności dialog ekumeniczny może być też ostrzeżeniem, do czego może prowadzić brak tego stylu wzajemnych odniesień na co dzień w jedności Kościoła⁵⁸.

Podsumowując, należy stwierdzić, że ks. Łukasz Kamykowski w swoich publikacjach dokonał już bardzo trafnej oceny aktualnego stanu dialogu ekumenicznego z udziałem Kościoła rzymskokatolickiego, wskazując zarówno na owoce dotychczasowych wysiłków, jak i trudności oraz wyzwania na przyszłość. Krakowski teolog – w nawiązaniu do soborowego dekretu *Unitatis redintegratio* – wyjaśnił przede wszystkim pojęcie ekumenizmu oraz ważniejsze elementy katolickich podstaw zaangażowania na rzecz pełnej jedności chrześcijan. Za szczególnie cenne należy tu uznać zwrócenie uwagi na pewną ewolucję w rozumieniu spodziewanego celu dialogu

---

57 Por. Ł. Kamykowski, *Pojęcie dialogu w Kościele katolickim...*, dz. cyt., s. 102.

58 Por. Ł. Kamykowski, *Pojęcie dialogu w Kościele katolickim...*, dz. cyt., s. 106–107; Ł. Kamykowski, *Kościół na drogach dialogu – pytania do teologii moralnej*, dz. cyt., s. 313–314; W. Kasper, *Zaangażowanie ekumeniczne Kościoła katolickiego*, dz. cyt., s. 31–32.

ekumenicznego, potrzebę pogłębienia zagadnienia widzialności Kościoła oraz ścisły związek ekumenizmu i dialogu z judaizmem. Spośród bogatej tematyki międzywyznaniowych dialogów teologicznych Kamykowski najwięcej miejsca poświęcił dwóm aktualnym i ważnym dla ekumenizmu zagadnieniom: gościnności eucharystycznej i posługiwaniu biskupa Rzymu. Krakowski teolog wyjaśnił powody różnic w podejściu katolików i ewangelików do praktyki „gościnności eucharystycznej”, wskazując na potrzebę pogłębionej refleksji nad możliwością rozszerzenia tej praktyki na małżeństwa i rodziny o różnej przynależności wyznaniowej oraz gremia ekumeniczne stale współpracujące ze sobą. Rozpatrując zagadnienie prymatu biskupa Rzymu, podkreślił znaczenie zaproszenia skierowanego przez Jana Pawła II do zwierzchników i teologów różnych Kościołów i Wspólnot kościelnych, do wspólnego poszukiwania takiej formy sprawowania prymatu, która byłaby zgodna z wolą Chrystusa i służyła jedności wszystkich chrześcijan. Krakowski teolog dostrzegł pozytywne owoce dialogu teologicznego i nie pominął przy tym pojawiających się trudności w dążeniu do pełnej jedności, formułując pewne postulaty na przyszłość. Doceniając znaczenie ekumenizmu doktrynalnego, dostrzegł też potrzebę dowartościowania ekumenizmu życia wewnątrz wspólnot będących w dialogu, co wydaje się szczególnie ważne w procesie recepcji uzgodnień dialogowych.

ABSTRAKT

Ekumenizm na początku trzeciego tysiąclecia w refleksji ks. prof. Łukasza Kamykowskiego

Celem niniejszego opracowania jest prezentacja wybranych aspektów ekumenicznej myśli ks. prof. Łukasza Kamykowskiego. Na początku zwrócono uwagę na samo pojęcie i podstawy ekumenizmu. Następnie – w świetle pism krakowskiego teologa – omówiono wybrane tematy dialogu ekumenicznego. W trzeciej części przedstawiono spostrzeżenia krakowskiego teologa związane z osiągnięciami oraz trudnościami towarzyszącymi temu dialogowi. W toku refleksji stwierdzono, że Łukasz Kamykowski w swoich publikacjach dokonuje bardzo trafnej oceny aktualnego stanu dialogu ekumenicznego z udziałem Kościoła rzymskokatolickiego. Doceniając znaczenie ekumenizmu doktrynalnego, wskazuje jednocześnie na potrzebę dowartościowania ekumenizmu życia wewnątrz wspólnot będących w dialogu, co wydaje się szczególnie ważne w recepcji uzgodnień dialogowych.

Słowa kluczowe: ekumenizm, jedność chrześcijan, Kościół, dialog ekumeniczny, Łukasz Kamykowski

ABSTRACT

Ecumenism at the start of the third millennium in the reflection of Fr Prof. Łukasz Kamykowski

The author of the essay has aimed at presenting selected aspects of the ecumenical thought of Fr Prof. Łukasz Kamykowski. First, he focused on the very notion and the foundations of ecumenism. Next, he discussed selected topics of the ecumenical dialogue in the light of the writings of the theologian from Kraków. In the third part, the author presented Prof. Kamykowski's comments on the achievements and the difficulties associated with this dialogue. He stated that in his publications, Prof. Kamykowski offers a very accurate evaluation of the present condition of the ecumenical dialogue with the participation of the Roman Catholic Church. Prof. Kamykowski appreciates the significance of doctrinal ecumenism, and, at the same time, he points to the need of greater appreciation of ecumenical life within the

communities being in dialogue. This seems especially important for the reception of the dialogue resolutions.

Keywords: ecumenism, Christian unity, Church, ecumenical dialogue, Łukasz Kamykowski

BIBLIOGRAFIA

- Kamykowski Ł., „Cały Izrael”. *Ku katolickiej wizji Izraela i Żydów*, Wydawnictwo Naukowe PAT, Kraków 1996 (Biblioteka Ekumenii i Dialogu, 2).
- Kamykowski Ł., *Urząd nauczycielski papieża w dialogu ekumenicznym*, w: *Magisterium – teolog. Historia dialogu*, red. Z. Kijas, Wydawnictwo OO. Franciszkanów Bratni Zew, Kraków 1996, s. 24–44.
- Kamykowski Ł., „Dlatego przygarniajcie siebie nawzajem”. *O związku ekumenizmu i dialogu z judaizmem*, „Collectanea Theologica” 67 (1997), nr 2, s. 81–103.
- Kamykowski Ł., *Święci łączą czy dzielą? Perspektywa katolicka*, w: *Święci a pojednanie Kościołów. Święci łączą czy dzielą?*, red. Z. J. Kijas, Wydawnictwo OO. Franciszkanów Bratni Zew, Wydawnictwo Naukowe PAT, Kraków 1998, s. 57–73 (Biblioteka Ekumenii i Dialogu, 4).
- Kamykowski Ł., Sporniak A., *Czy papież w niebie będzie papieżem? [Postscriptum do dyskusji o prymacie]*, „Tygodnik Powszechny” 55 (1999) nr 20 (16 maja), s. 10.
- Kamykowski Ł., *Kościół na drogach dialogu – pytania do teologii moralnej*, w: *Śladami Boga i człowieka. Księga pamiątkowa ku czci ks. prof. dr. hab. Jana Kowalskiego*, red. J. Orzeszyna, Wydawnictwo Naukowe PAT, Kraków 2000, s. 305–314.
- Kamykowski Ł., *Dialog*, w: *Leksykon teologii fundamentalnej*, red. M. Rusecki, K. Kaucha, I. S. Ledwoń, J. Mastej, Wydawnictwo M, Lublin–Kraków 2002, s. 309–315.
- Kamykowski Ł., *Pojęcie dialogu w Kościele katolickim. Wnioski z doświadczeń Kościoła w XX wieku. Zapis poszukiwań 1998–2002*, Wydawnictwo Naukowe PAT, Kraków 2003 (Biblioteka Ekumenii i Dialogu, 19).
- Kamykowski Ł., *Ekumenizm w Archidiecezji Krakowskiej 1979–2003*, w: *Rola placówek naukowych w dialogu ekumenicznym*, red. M. Poniewierska, Wydawnictwo Naukowe PAT, Kraków 2004, s. 123–138.

- Kamykowski Ł., *Zaangażowanie ekumeniczne Kościoła krakowskiego*, w: *Archidiecezja Krakowska na przełomie tysiącleci*, red. S. Koperek, S. Szczur, M. Leśniak, B. Mielec, Wydawnictwo Naukowe PAT, Kraków 2004, s. 269–281.
- Kamykowski Ł., *Międzyreligijny i ekumeniczny przełom: „Vaticanum II” z perspektywy ostatniego czterdziestolecia*, w: *„Kiedy się zgromadzi cały Kościół” (1 Kor 14, 23). „Ecclesia, quid dicitis de te ipsa?” W 40. rocznicę Konstytucji dogmatycznej o Kościele „Lumen gentium” Soboru Watykańskiego Drugiego*, red. J. Morawa, A. A. Napiórkowski, Wydawnictwo Naukowe PAT, Kraków 2005, s. 73–91 (Studia, 12).
- Kamykowski Ł., *Uczta eucharystyczna. Zaproszeni i nie zaproszeni – kontekst ekumeniczny*, w: *Eucharystia na ołtarzu świata*, red. S. Koperek i in., Wydawnictwo Naukowe PAT, Kraków 2006, s. 105–132, (Studia, 14).
- Kamykowski Ł., Kałużny T., *Encyklika „Ut unum sint”. Wokół recepcji zaproszenia do dialogu na temat postęgi Biskupa Rzymu*, w: *Testi Ioannis Pauli II. Księga Jubileuszowa z okazji 70. urodzin Jego Eminencji Księdza Kardynała Stanisława Dziwisza metropolity krakowskiego i Wielkiego Kanclerza Papieskiej Akademii Teologicznej*, red. S. Koperek, Wydawnictwo Naukowe PAT, Kraków 2009, s. 437–461.
- Kamykowski Ł., *Misja Kościoła a dialog ekumeniczny*, w: *Dialog ekumeniczny a „missio Ecclesiae”*, red. M. Chojnacki, J. Morawa. A. A. Napiórkowski, Wydawnictwo Salwator, Kraków 2011, s. 11–32.
- Kamykowski Ł., *Wpływ soborowej zachęty do ekumenizmu i kontaktów międzyreligijnych na rozumienie dialogu*, „Ethos” 25 (2012) nr 4, s. 118–134.
- Kamykowski Ł., *Kamykowski Łukasz (1951–)*, w: *Encyklopedia ekumenizmu w Polsce (1964–2014)*, red. J. Budniak, Z. Glaeser, T. Kałużny, Z. J. Kijas, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II, Kraków 2016, s. 230–232, <http://dx.doi.org/10.15633/9788374384995>.
- Bosch Navarro J., *Ekumenizm. Mały słownik*, tłum. E. Burska, Wydawnictwo Księży Werbistów Verbinum, Warszawa 2007.
- Bujak J., *Ekumenizm w III tysiącleciu chrześcijaństwa w ocenie kard. Waltera Kaspera i Papieskiej Rady ds. Jedności Chrześcijańców*, „Ateneum Kapłańskie” 153 (2009) nr 1, s. 82–93.
- Dola T., *Dialog chrześcijaństwa z religiami pozachrześcijańskimi*, „Studia Nauk Teologicznych” 5 (2010), s. 199–208.

- Glaeser Z., *Ku eklezjologii „Kościołów siostrzanych”*. Studium ekumeniczne, Wydział Teologiczny Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2000 (Ekumenizm i Integracja, 3).
- Hryniewicz W., *Czy wspólnota Stotu Pańskiego jest możliwa*, w: *To czynicie na moją pamiątkę. Eucharystia w perspektywie ekumenicznej*, red. L. Górka, Wydawnictwo Księży Werbistów Verbinum, Warszawa 2005, s. 220–255.
- Hryniewicz W., *Zaufanie czy nieufność? Wokół kryzysu pojęcia „Kościołów siostrzanych”*, w: *Ekumeniczna odpowiedzialność na początku trzeciego tysiąclecia*, red. L. Górka, S. Pawłowski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2003, s. 199–213 (Teologia w Dialogu, 10).
- Jan Paweł II, Encyklika o działalności ekumenicznej *Ut unum sint* (25 maja 1995), Libreria Editrice Vaticana, Watykan 1995.
- Jan Paweł II, Encyklika *Ecclesia de Eucharistia* (17 kwietnia 2003), Wydawnictwo M, Kraków 2003.
- Jaskóła P., *Ekumenizm*, w: *Leksykon teologii fundamentalnej*, red. M. Rusecki, K. Kaucha, I. S. Ledwoń, J. Mastej, Wydawnictwo M, Lublin–Kraków 2002, s. 367–374.
- Jaskóła P., *Podstawy ekumenizmu*, Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2010.
- Kałużny T., *Na drogach jedności. Dwustronne dialogi doktrynalne Kościoła rzymskokatolickiego na płaszczyźnie światowej*, Wydawnictwo Księży Sercanów Dehon, Kraków 2012.
- Karski K., *Wspólnota Wieczerzy Pańskiej*, „Studia i Dokumenty Ekumeniczne” 19 (2003) nr 2, s. 76–77.
- Kasper W., *Zaangażowanie ekumeniczne Kościoła katolickiego*, „Studia i Dokumenty Ekumeniczne” 19 (2003) nr 1, s. 19–32.
- Kongregacja Nauki Wiary, *Informacja dotycząca wyrażenia „Kościoły siostrzane”* (2000), w: *W trosce o pełnię wiary. Dokumenty Kongregacji Nauki Wiary 1995–2000*, red. J. Królikowski, Z. Zimowski, Biblos, Tarnów 2002, s. 70–73.
- Kongregacja Nauki Wiary, *Prymat Następcy Piotra w tajemnicy Kościoła* (1999), „L'Osservatore Romano” (wyd. pol.) 1999 nr 2, s. 52–56.
- Lovsky F., *Verso l'unità delle Chiese*, Editore Qiqiaion, Magnano 1993.
- Składanowski M., *Tożsamość wyznaniowa. Studium ekumeniczne*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2021, s. 237–248 (Jeden Pan, Jedna Wiara, 20).

Sobór Watykański II, Dekret o ekumenizmie *Unitatis redintegratio* (1964), nr 4, w: *Ut unum. Dokumenty Kościoła katolickiego na temat ekumenizmu 1982–1998*, red. S. C. Napiórkowski, K. Leśniewski, J. Leśniewska, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2000, s. 11–26 (Źródła i Monografie, 209).

Sobór Watykański II, Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium* (1964), w: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje. Tekst polski, nowe tłumaczenie*, red. M. Przybył, Pallotinum, Poznań 2002, s. 104–163.

Wspólnota Wieczerzy Pańskiej jest możliwa. Tezy w sprawie gościnności eucharystycznej (2003), „Studia i Dokumenty Ekumeniczne” 19 (2003), nr 2, s. 78–86.

NOTA BIOGRAFICZNA

Tadeusz Kałużny SCJ – prof. dr hab.; sercanin; kierownik Katedry Ekumenizmu w Instytucie Teologii Fundamentalnej, Ekumenii i Dialogu Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie; wykładowca teologii dogmatycznej i ekumenizmu w Wyższym Seminarium Misyjnym Księży Sercanów. Opublikował m.in. *Nowy sobór ogólnoprawosławny. Natura, historia przygotowań, tematyka* (2008); *Na drogach jedności. Dwustronne dialogi doktrynalne Kościoła rzymskokatolickiego na płaszczyźnie światowej* (Kraków 2012); *Encyklopedia ekumenizmu w Polsce (1964–2014)* (Kraków 2016); a także w redakcji z innymi: *„Oikonomia” kościelna w teorii i praktyce prawosławia* (Kraków 2018).